

رهیافت قرآنی سلامت اجتماعی با تکیه بر سوره حمد

محمود ایوبی^۱

چکیده

هدف: در مواجهه با چالش‌های فزاینده سلامت اجتماعی در جوامع معاصر، آموزه‌های دینی، به‌ویژه آیات قرآن کریم، می‌توانند راهگشای ارتقای سطح سلامت اجتماعی باشند. هدف از این پژوهش، بررسی رهیافت قرآنی به سلامت اجتماعی با تمرکز بر مفاهیم بنیادین سوره حمد است.

روش: این مطالعه با رویکردی کیفی، ماهیتی تحلیلی-توصیفی و با استفاده از روش‌های تحلیل محتوا، تحلیل مفهومی و استنتاج منطقی به بررسی این موضوع می‌پردازد. داده‌ها از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی منابع معتبر قرآنی، روایی، تفسیری و علمی جمع‌آوری شده‌اند.

یافته‌ها: مفاهیم کلیدی سوره حمد، از جمله توحید، ربوبیت، رحمت، عبودیت، استعانت و هدایت، به‌طور معناداری با ابعاد مختلف سلامت اجتماعی مرتبط هستند. این مفاهیم بر همبستگی اجتماعی، مسئولیت‌پذیری، شفقت و مهرورزی، عدالت اجتماعی، همیاری و تعاون تأثیرگذار بوده و می‌توانند در راستای تقویت انسجام اجتماعی، رفتارهای اخلاقی و بهزیستی جمعی مورد استفاده قرار گیرند.

نتیجه‌گیری: سوره حمد منبعی غنی برای الهام‌بخشی در جهت ارتقای سلامت اجتماعی است و آموزه‌های آن می‌تواند مبنایی برای توسعه راهکارهای عملی در این زمینه باشد.

واژه‌های کلیدی: رهیافت قرآنی، سلامت اجتماعی، سوره حمد

مقدمه

در منظومه اندیشه دینی، قرآن کریم به عنوان کلام الهی، منبعی بی‌بدیل و الهام‌بخش برای تبیین مسائل گوناگون بشری بوده است. رویکرد قرآنی به علوم مختلف، نه تنها به تعمیق درک ما از این علوم یاری می‌رساند، بلکه با ارائه مبانی و اصولی الهی، افق‌های نوینی را برای حل چالش‌های معاصر فراروی بشر می‌گشاید. از این رو، تحقیق، تعلیم و تعلم علوم با رویکرد قرآنی، به‌ویژه در حوزه علوم انسانی، امری ضروری و بایسته به نظر می‌رسد.

رهیافت قرآنی به سلامت اجتماعی، تجلیات اجتماعی انسان را فراتر از آثار و پیامدهای صرفاً زیستی برده و به آثار و پیامدهای روح نیز توجه می‌کند؛ بنابراین، در نظریه‌پردازی و انسجام‌بخشی به مباحثی چون شخصیت، انگیزه، رشد، هنجار و ناپهنجار، آسیب‌شناسی و درمان، انسان در سطحی فراتر از دنیای مادی و با توجه به باور به سرای آخرت مورد بررسی قرار می‌گیرد. انسانی که به زندگی پس از مرگ ایمان دارد، دارای شخصیت، نگرش و معیارهای سنجش متفاوتی خواهد بود. بر این اساس، سلامت اجتماعی از دیدگاه قرآن، شاخه‌ای معرفتی است که به توصیف، تبیین، پیش‌بینی و کنترل رفتار و فرایندهای زندگی اجتماعی انسان به‌عنوان مخلوق الهی در ابعاد جسمانی، روانی، اجتماعی، اخلاقی و معنوی، با بهره‌گیری از منابع و روش‌های تجربی، عقلی و وحیانی می‌پردازد.

در عصر حاضر، جوامع بشری با چالش‌های متعددی در حوزه سلامت اجتماعی مواجه هستند. افزایش نابرابری‌های اجتماعی، کاهش اعتماد عمومی، گسترش آسیب‌های اجتماعی و تضعیف روابط انسانی، تنها بخشی از این معضلات پیچیده هستند که کیفیت زندگی فردی و جمعی را به‌طور جدی تحت تأثیر قرار داده‌اند (۱). این مسائل، ضرورت پرداختن به مفهوم سلامت اجتماعی و ارائه راهکارهای جامع و مؤثر برای

ارتقای آن را بیش‌ازپیش نمایان می‌سازد.

در این میان، دین به‌عنوان منبعی الهی از ارزش‌ها و باورها، نقش مهمی در شکل‌دهی به رفتارهای فردی و اجتماعی ایفا می‌کند. دین اسلام با تأکید بر مفاهیمی چون وحدت، برادری، عدالت و مسئولیت‌پذیری، می‌تواند به‌عنوان راهنمایی اساسی برای بهبود سلامت اجتماعی عمل کند.

قرآن کریم، به‌عنوان منبع اصلی دین اسلام، حاوی آموزه‌های جامع و کاربردی است که می‌تواند به حل بسیاری از مشکلات اجتماعی کمک کند. در میان سوره‌های قرآن سوره حمد، به‌عنوان اُمّ الکتاب، جایگاه ویژه‌ای در میان سوره‌های قرآن دارد. این سوره با مفاهیم بنیادینی همچون توحید، ربوبیت، رحمت، عبودیت، استعانت و هدایت، تصویری جامع از رابطه انسان با خداوند و دیگران ارائه می‌دهد. این مفاهیم نه تنها بر جنبه‌های فردی زندگی انسان تأثیر می‌گذارند، بلکه می‌تواند به‌طور مستقیم و غیرمستقیم بر سلامت اجتماعی نیز اثرگذار باشد (۲). از ویژگی‌های ممتاز سوره حمد لزوم قرائت آن حداقل ۲۰ مرتبه در طی شبانه‌روز در نماز است. در حقیقت سوره حمد سخن خداوند است از زبان بندگان جهت آموزش آنان برای ارتباط با او. بررسی و تحقیق پیرامون ارتباط سوره حمد با مفاهیم بنیادین سلامت اجتماعی و ظرفیت‌های آن در تحقق سلامت اجتماعی کم‌تر مورد توجه محققان قرار گرفته است. این پژوهش انشا الله زمینه‌ای را برای تحقق این هدف فراهم خواهد نمود.

هدف پژوهش

هدف اصلی این مقاله، بررسی رهیافت قرآنی سلامت اجتماعی با تأکید بر مفاهیم سوره حمد است. این پژوهش در تلاش است به این سؤال اساسی پاسخ دهد که: رهیافت قرآن در خصوص سلامت اجتماعی چیست و چگونه مفاهیم سوره حمد می‌توانند در ارتقای سلامت اجتماعی نقش داشته

باشند؟ اهمیت این پژوهش ناشی از ضرورت توجه به مفهوم سلامت اجتماعی و نقش آموزه‌های دینی در ارتقای آن است.

روش پژوهش

این پژوهش از نظر رویکرد از نوع کیفی، از حیث هدف بنیادی و از نظر ماهیت تحلیلی-توصیفی است که به بررسی "رهیافت قرآنی سلامت اجتماعی با تکیه بر سوره حمد" می‌پردازد. در این راستا، با بهره‌گیری از مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی منابع معتبر قرآنی، روایی، تفسیری و علمی، داده‌های موردنیاز جمع‌آوری شده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از روش‌های تحلیل محتوا، تحلیل مفهومی و استنتاج منطقی صورت پذیرفته است.

یافته‌های پژوهش

مفاهیم مرتبط با سلامت اجتماعی در آیه "بسم الله الرحمن الرحيم"

۱. معنویت و تأثیر آن بر سلامت اجتماعی: آغاز هر فعالیت بانام خداوند، بیانگر توجه به بُعد معنوی و حضور الهی در تمام ابعاد زندگی است. این رویکرد، ریشه در آموزه‌های اسلامی دارد که بر اهمیت ذکر خدا و یادآوری حضور او در تمام امور تأکید می‌کند (مثلاً قرآن، آیات مربوط به ذکر خدا).

تحقیقات نشان داده‌اند که معنویت و باورهای مذهبی، نقش مهمی در کاهش استرس، افزایش امید به زندگی و تقویت حس مسئولیت‌پذیری اجتماعی دارند (۳). جوامعی که به معنویت و ارزش‌های الهی پایبند هستند، به‌طور معمول شاهد کاهش ناهنجاری‌های اجتماعی و افزایش سرمایه اجتماعی (همبستگی، اعتماد و مشارکت) هستند (۴).

۲. شروع مثبت و تأثیر آن بر ساختار اجتماعی: آغاز هر کاری بانام خدا، نشان‌دهنده داشتن انگیزه الهی در کارها و

استمداد از خداوند برای کسب موفقیت در آن کار است. در سطح جامعه، این مفهوم به معنای تلاش برای انجام اعمال نیک، رعایت حقوق شهروندی و ایجاد فضای مثبت و سازنده است. شروع مثبت کارها و فعالیت‌های اجتماعی، به بهبود روابط بین افراد و ارتقای سطح سلامت جامعه کمک می‌کند (۵).

۳. وحدت و یکپارچگی اجتماعی: "بسم الله" یادآوری می‌کند که همه چیز از یک منبع واحد (خداوند) سرچشمه گرفته است. این مفهوم، با ایجاد حس وحدت و همبستگی در جامعه، به ارتقای سرمایه اجتماعی کمک می‌کند. هنگامی که افراد احساس می‌کنند به هم مرتبط هستند و اهداف مشترکی دارند، احتمال همکاری و همیاری آن‌ها افزایش می‌یابد و از منافع جمعی بیشتر محافظت می‌کنند (۶).

۴. امید و توکل به عنوان راهکارهای مقابله با چالش‌های اجتماعی: ذکر نام خداوند در ابتدای هر کاری، بیانگر توکل به او و امید به کمک او است.

امیدواری و توکل به خداوند، نقش مهمی در حفظ سلامت روانی و اجتماعی افراد در مواجهه با مشکلات و چالش‌های اجتماعی دارد. یک جامعه امیدوار و بانگیزه، بهتر می‌تواند بر مشکلات غلبه کند و به‌سوی پیشرفت و توسعه حرکت کند (۷).

۵. رحمت و شفقت به عنوان زیربنای تعاملات اجتماعی سالم: صفات "رحمان" و "رحیم" به ترتیب نمایانگر رحمت عام و گسترده خداوند به تمام مخلوقات و رحمت خاص او به مؤمنان است (۸).

رحمت و شفقت، از ارکان اساسی روابط سالم انسانی است. جوامعی که بر اساس مهربانی، دلسوزی و گذشت بنا شده‌اند، شاهد کاهش خشونت، افزایش همدلی و تقویت حس مسئولیت‌پذیری در قبال دیگران خواهند بود (۹). این نوع روابط اجتماعی، موجب تقویت سلامت روان و کاهش آسیب‌های اجتماعی می‌شود.

مفاهیم مرتبط با سلامت اجتماعی در آیه " الحمد لله رب العالمین "

این آیه، بیانگر لزوم سپاس و ستایش خداوند و مفاهیم ارزشمندی را برای روابط سالم انسانی و ساختار اجتماعی ارائه می‌دهد.

۱. شکرگزاری و تأثیر آن بر سلامت روانی و اجتماعی:
 "حمد" در این آیه، هم به معنای سپاس و شکرگزاری از خداوند به خاطر نعمت‌های بی‌شمار اوست و هم به معنای ستایش و اعتراف به کمال و جلال الهی (۱۰).

شکرگزاری به‌عنوان یک فضیلت اخلاقی و روانی، تأثیرات مثبتی بر سلامت افراد و جوامع دارد. تحقیقات نشان داده‌اند که شکرگزاری با افزایش رضایت از زندگی، کاهش احساسات منفی (مانند حسادت و نارضایتی)، تقویت امیدواری و ارتقای سلامت روان مرتبط است (۱۱). افراد شاکر، به داشته‌های خود توجه بیشتری نشان می‌دهند و در نتیجه، احساس آرامش و رضایت بیشتری را تجربه می‌کنند. در سطح جامعه، شکرگزاری متقابل بین افراد، موجب تقویت روابط اجتماعی، افزایش قدردانی و ایجاد فضای مثبت و سازنده می‌شود. همچنین، شکرگزاری از نعمت‌های الهی، فرد را به استفاده صحیح و مسئولانه از آن نعمت‌ها تشویق می‌کند و این امر، به حفظ حقوق دیگران و منابع جامعه کمک می‌کند.

۱. ستایش خداوند و نقش آن در ارتقای اخلاق اجتماعی:
 ستایش خداوند به خاطر کمال و جلال بی‌پایانش، فراتر از سپاسگزاری برای نعمت‌هاست. این ستایش، ناشی از درک عظمت و یگانگی خداوند است.

ستایش خداوند، با فروتنی، تواضع و دوری از خودپسندی و تکبر همراه است. این فضایل اخلاقی، زمینه‌ساز روابط سالم و احترام متقابل در جامعه هستند. همچنین، ستایش خداوند به‌عنوان الگوی کامل، انسان را به سوی کسب فضایل اخلاقی (مانند عدالت، صداقت و ایثار) و دوری از رذایل (مانند دروغ،

خیانت و ستم) سوق می‌دهد (۱۲). جوامعی که به دنبال الگوهای اخلاقی متعالی باشند، از فساد و انحراف دور خواهند ماند و به سوی رشد و پیشرفت حرکت خواهند کرد.

۲. مفهوم "رب" و تأثیر آن بر تربیت و آموزش: "رب" در این آیه، هم به معنای پروردگار و مربی است و هم به معنای مالک و صاحب‌اختیار. خداوند، مالکی است که پرورش‌دهنده و تربیت‌کننده تمام موجودات است (۱۰؛ ۳۰).

مفهوم "مربی" بر اهمیت تربیت صحیح انسان‌ها و نقش آموزش و یادگیری در جامعه تأکید دارد. جوامعی که به تربیت و آموزش بها می‌دهند، انسان‌های مسئولیت‌پذیر، خلاق و متعهد را پرورش می‌دهند و در نتیجه، با چالش‌ها بهتر روبرو شده و به سوی پیشرفت حرکت می‌کنند (۱۳). همچنین، تربیت و آموزش صحیح می‌تواند منجر به کاهش آسیب‌های اجتماعی (مانند خشونت و جرم) شود.

۳. "رب" به معنای مالک و تأثیر آن بر عدالت و مسئولیت‌پذیری: "رب" به معنای مالک و صاحب‌اختیار هستی، یادآور می‌شود که همه موجودات، بنده و مخلوق خداوند هستند.

پذیرش مالکیت خداوند، به دوری از برتری جویی، تبعیض و بی‌عدالتی در جامعه منجر می‌شود. این مفهوم، باعث می‌شود که افراد حقوق دیگران را رعایت کنند و از تجاوز به حقوق دیگران خودداری کنند (۱۴). همچنین، پذیرش مالکیت خداوند، فرد را به تقوا و پرهیزگاری دعوت می‌کند و باعث می‌شود که افراد در برابر اموال و نعمت‌های الهی احساس مسئولیت بیشتری داشته باشند و از آن‌ها به‌درستی استفاده کنند. این امر به حفظ منابع و ثروت‌های جامعه کمک می‌کند.

مفاهیم مرتبط با سلامت اجتماعی در آیه " الرحمن الرحیم "

تکرار این دو صفت در آیه سوم سوره حمد می‌تواند بیانگر مفاهیم ذیل باشد:

۱. تأکید بر عمومیت رحمت الهی و تأثیر آن بر همدلی و

انسجام اجتماعی: تکرار این دو صفت، نشان‌دهنده رحمت عام خداوند است که بیانگر آن است که همه انسان‌ها، صرف‌نظر از نژاد، مذهب یا جایگاه اجتماعی، سزاوار برخورد عادلانه و منصفانه هستند. این امر می‌تواند پایه‌های یک جامعه سالم و عاری از تبعیض را بنا کند.

همچنین، وقتی به یاد می‌آوریم که رحمت خداوند شامل همه می‌شود، بیشتر به همدلی و همدردی با دیگران ترغیب می‌شویم، به‌ویژه با کسانی که در شرایط سخت و دشواری قرار دارند. درک این مفهوم که رحمت خداوند همگان را در برمی‌گیرد، باعث کاهش خشونت و تعصب در جامعه می‌شود (۱۵).

۲. تأکید بر رحمت خاص خداوند و افزایش امید به اصلاح

و مسئولیت‌پذیری: رحمت خاص خداوند، به مؤمنان انگیزه می‌دهد که اخلاق نیکو و رفتارهای شایسته‌ای از خود نشان دهند، چراکه این رفتارها موجب رضایت و قرب الهی می‌شود. این امر باعث بهبود روابط اجتماعی و افزایش اعتماد و صمیمیت در جامعه می‌شود.

علاوه بر این، رحمت خاص خداوند به مؤمنان، امید و انگیزه برای اصلاح خود و جامعه را افزایش می‌دهد. این امید، در برابر چالش‌ها و مشکلات، نیرویی محرکه برای حرکت به سوی تعالی است.

رحمت خاص الهی، مؤمنان را به این باور می‌رساند که باید در قبال نعمات و مسئولیت‌هایی که بر عهده‌دارند، پاسخگو باشند. این امر باعث افزایش مسئولیت‌پذیری در جامعه و بهبود وضعیت زندگی افراد می‌شود (۱۶).

۳. تکرار به‌عنوان یادآوری مداوم و کنترل خشم و توسعه

فرهنگ عفو: یادآوری رحمت الهی به ما کمک می‌کند که خشم و عصبانیت خود را کنترل کنیم و به‌جای انتقام، با رحمت و گذشت با دیگران برخورد کنیم. این یادآوری همچنین باعث

توسعه فرهنگ عفو و بخشش در جامعه می‌شود (۱۷).

جامعه‌ای که افراد آن قادر به بخشیدن و گذشت از یکدیگر باشند، از بسیاری از تنش‌ها و درگیری‌ها در امان خواهد بود. همچنین، یادآوری رحمت الهی ما را به این باور می‌رساند که همه انسان‌ها دارای ارزش و کرامت ذاتی هستند و باید با احترام و محبت با آن‌ها برخورد شود. این امر باعث تقویت روابط انسانی و ایجاد یک جامعه سالم می‌شود.

مفاهیم مرتبط با سلامت اجتماعی در آیه "مالک یوم‌الدین"

۱. مالکیت و مسئولیت فردی: عبارت "مالک یوم‌الدین"

بیانگر این است که خداوند، مالک و سرپرست تمامی اعمال و رفتار انسان‌هاست. این مفهوم به افراد یادآوری می‌کند که در قبال انتخاب‌های خود مسئول‌اند و روزی در پیشگاه خداوند باید پاسخ‌گوی این اعمال باشند. این احساس مسئولیت می‌تواند منجر به ارتقای رفتارهای نیکو و مثبت در جامعه گردد (۱۰؛ ۱؛ ۴۰).

۱. عدالت و اخلاق اجتماعی: درک مالکیت الهی بر روز جزا،

موجب تقویت مفهوم عدالت در روابط انسانی می‌شود. این آیه انسان‌ها را به برقراری عدالت در تعاملات روزمره تشویق می‌کند و بر اهمیت رعایت حقوق دیگران تأکید دارد. جوامعی که متوجه عدالت اجتماعی هستند، معمولاً دارای روابط سالم‌تر و متقابل‌تری خواهند بود (۱۸).

۲. توجه به دیگران و همبستگی اجتماعی: باور به این که

همگان در روز جزا بر اعمال خود پاسخگو خواهند بود، حس نگرانی و همدلی را در افراد تقویت می‌کند. این مفهوم افراد را به نحوی تشویق می‌کند که به دیگران کمک کنند و در جهت ارتقای رفاه جمعی گام بردارند. این نوع همبستگی، منجر به تقویت سرمایه اجتماعی و ایجاد جوامع دوستی و همکاری می‌شود (۱۹).

۳. امید و ترس به عنوان انگیزه‌های اجتماعی: آیه "مالک یوم‌الدین" حس امید و ترس را در افراد تقویت می‌کند. امید به رحمت الهی و درعین‌حال ترس از عواقب افعال نادرست، می‌تواند به ایجاد انگیزه برای رفتارهای مثبت و نیکو منجر شود. این احساسات درنهایت به ارتقای سلامت روانی و اجتماعی جامعه کمک می‌کند (۲۰).

۴. اصلاح فردی و اجتماعی: این آیه می‌تواند به عنوان یک فراخوان برای اصلاح فردی و جمعی عمل کند. افرادی که به مالکیت خداوند در روز جزا باور دارند، به‌طور طبیعی تمایل دارند که در زندگی خود تغییرات مثبتی ایجاد کنند و به سمت رفتارهای نیکو و اصلاحات اجتماعی حرکت کنند. این اصلاحات درنهایت به بهبود وضعیت کلی جامعه منجر می‌شود (۱۴).

مفاهیم مرتبط با سلامت اجتماعی در آیه "ایاک نعبد و ایاک نستعین"

۱. عبودیت جمعی و تقویت هویت اجتماعی: فعل "نعبد" (می‌پرستیم) به‌صورت جمع آمده و بیانگر آن است که عبادت یک امر فردی محض نیست، بلکه یک عمل اجتماعی است. این مفهوم بر اهمیت همبستگی و اتحاد در پرستش خداوند تأکید دارد (۲۱).

هنگامی که افراد به‌صورت گروهی به عبادت می‌پردازند، حس تعلق اجتماعی و هویت جمعی در آن‌ها تقویت می‌شود. این امر منجر به کاهش احساس تنهایی، افزایش حمایت متقابل و تقویت اعتماد اجتماعی می‌شود. درواقع، عبادت جمعی بستری برای تعامل مثبت و سازنده بین افراد جامعه فراهم می‌آورد.

۲. استعانت جمعی و توسعه مسئولیت‌پذیری: فعل "نستعین" (یاری می‌جوییم) نیز به‌صورت جمع آمده و

نشان‌دهنده این است که انسان‌ها در زندگی به یکدیگر وابسته بوده و در جهت حل مسائل و نیل به اهداف، باید از یاری یکدیگر بهره‌مند شوند (۲۲).

استعانت و کمک متقابل، باعث تقویت حس مسئولیت‌پذیری اجتماعی و افزایش مشارکت و همکاری در جامعه می‌شود. این امر به حل مشکلات جمعی، کاهش نابرابری‌ها و ارتقای عدالت اجتماعی کمک می‌کند. این مفهوم تأکید دارد که هیچ‌کس به‌تنهایی نمی‌تواند به اهداف بزرگ دست یابد و همبستگی، کلید موفقیت جمعی است.

۳. توحید و محوریت خداوند در زندگی اجتماعی: آیه بیان می‌کند که تنها خداوند شایسته پرستش و استعانت است. این امر به معنای قراردادن خداوند در مرکزیت تمام جوانب زندگی، از جمله زندگی اجتماعی است (۲۳).

زمانی که ارزش‌ها و اهداف جامعه بر پایه توحید و رضایت خداوند بنا شوند، جامعه به‌سوی عدالت، برابری و صلح حرکت می‌کند. این امر از بروز بسیاری از مشکلات اجتماعی نظیر فساد، ظلم و تبعیض جلوگیری می‌کند. درواقع، توحید، معیار اساسی برای سنجش سلامت و تعالی جامعه است (۲۴).

۴. تقویت معنویت و سلامت روان: قرائت این آیه در نماز بیانگر آن است که پرستش خداوند و استعانت از او باید در اولویت زندگی انسان باشد. این امر به تقویت ارتباط انسان با خالق و ایجاد آرامش درونی منجر می‌شود.

با پرداختن به معنویات و ایجاد ارتباط با خداوند، آرامش و تعادل روانی در افراد ایجاد می‌شود. این امر به کاهش استرس، اضطراب و افسردگی که از عوامل مهم بیماری‌های روانی هستند، کمک می‌کند. یک جامعه با افراد برخوردار از آرامش روانی، مسلماً سالم‌تر و پویاتر خواهد بود (۲۵).

۵. تأثیر بر رفتار و اخلاق اجتماعی: آیه "ایاک نعبد و ایاک نستعین" ما را به پرستش خالصانه خداوند و یاری جویی از او دعوت می‌کند. این امر به تربیت رفتارهای اخلاقی و شایسته

در افراد و جامعه منجر می‌شود.

جامعه‌ای که بر اساس عبودیت خداوند و کمک متقابل نباشد، به‌طور طبیعی از رفتارهای ناهنجار و غیراخلاقی دور خواهد بود. این امر به افزایش اعتماد متقابل، کاهش جرم و جنایت و تقویت روابط سالم در جامعه منجر می‌شود (۲۶).
به این ترتیب، یک جامعه سالم، اخلاقی و متعهد به اصول الهی ایجاد خواهد شد.

مفاهیم مرتبط با سلامت اجتماعی در آیه "اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ"

آیه "اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ" به‌عنوان یکی از کلیدی‌ترین آیات قرآن، به‌ویژه در سوره حمد، حاوی مفاهیم عمیق و تأثیرگذار است که می‌توان آن‌ها را در رویکرد سلامت اجتماعی موردبررسی قرارداد.

۱. درخواست هدایت و مسئولیت فردی: درخواست "اهْدِنَا" بیانگر نیاز انسان به هدایت و یاری الهی است. این نیاز به راهنمایی، نشان‌دهنده تواضع و پذیرش مسئولیت در قبال اعمال و انتخاب‌های خود است (۲۷).

در جوامع امروز، پذیرش مسئولیت و جستجوی هدایت می‌تواند به بهبود تصمیم‌گیری‌های فردی و افزایش سطح آگاهی اجتماعی منجر شود. هر فرد با طلب هدایت از خداوند، به تقویت حس مسئولیت‌پذیری و اخلاق اجتماعی می‌پردازد.

۲. صراط مستقیم و سلامت اجتماعی: "صراط مستقیم" به معنای یگانه راهی که در آن انحراف و اعوجاج وجود نداشته و به سوی خیر، صلاح و سعادت منتهی می‌شود (۲۸). این مفهوم بنیادین بر لزوم انتخاب مسیر صحیح در زندگی تأکید دارد.

بر اساس اصول اجتماعی، وقتی افراد و جوامع تلاش می‌کنند که مسیر اخلاقی صحیح را دنبال کنند، زمینه‌های بهتری برای کاهش ناهنجاری‌ها و ارتقای سلامت اجتماعی فراهم می‌شود (۲۹).

۳. تقویت روح همبستگی و مشارکت اجتماعی: این درخواست به‌عنوان یک همگانی سازی برای هدایت به سمت صراط مستقیم عمل می‌کند. "اهْدِنَا" از جمعیت به یک نیاز مشترک اشاره دارد که همه انسان‌ها به آن نیاز دارند (۲۷).
این مفهوم می‌تواند حس همبستگی و تعاون را در جوامع تقویت کند؛ به‌طوری‌که افراد باهم به دنبال هدایت و اصلاح وضعیتی بهتر باشند و در راستای ارتقای ارزش‌های اجتماعی همکاری کنند.

۴. تأثیر هدایت بر افزایش امید و اعتماد: تأکید بر درخواست هدایت از خداوند، به‌خصوص در زندگی روزمره، می‌تواند به تقویت اعتماد به نفس و امید به زندگی کمک کند. هنگامی که افراد به سمت خداوند برای راهنمایی رجوع می‌کنند، حس امید و دلگرمی در آن‌ها افزایش می‌یابد (۳۰).

در سطح اجتماعی نیز، جوامعی که به دنبال صراط مستقیم هستند، معمولاً شاهد روحیه بیشتری از امید و همکاری در میان اعضای خود خواهند بود.

۵. تأکید بر اخلاق و ارزش‌های انسانی: هدایتی که از طریق این آیه درخواست می‌شود، نه تنها به معنای پناه بردن به خداوند، بلکه به کارگیری آموزه‌های اخلاقی و انسانی در زندگی روزمره است (۲۸؛ ۴۹۸).

جوامعی که به اصول اخلاقی پایبندند و از خداوند مدد می‌طلبند، به‌طور معمول در برابر چالش‌های اجتماعی مقاوم‌ترند و روابط بیشتری میان اعضای خود به وجود می‌آورند.

مفاهیم مرتبط با سلامت اجتماعی در آیه «صِرَاطِ الَّذِينَ أُعْتِمَتْ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ»

۶. هدایت الهی و پیروی از صراط مستقیم منشأ سلامت اجتماعی: آیه "صِرَاطِ الَّذِينَ أُعْتِمَتْ عَلَيْهِمْ" اشاره به مسیر خاصی دارد که طی طریق در آن منشأ راهیابی به کمالات دنیوی و سعادت جاودان اخروی است. در این مسیر، انسان‌ها

بعد از توفیق دستیابی به هدایت خاص الهی نه تنها باید تلاش نمایند که بر صراط مستقیم ثابت قدم بمانند بلکه بر سرعت خویش در این مسیر افزوده و درصدد راهیابی به کمالات و مدارج بالاتری باشند. این مهم در آموزه‌های دینی همواره مورد تأکید قرار گرفته است.

تلاش برای دستیابی به هدایت الهی و رهروی در مسیر آن می‌تواند به بهبود روابط اجتماعی و ترویج ارزش‌های اخلاقی منجر شود. وقتی افراد به دنبال هدایت الهی باشند، تمایل بیشتری برای ایجاد روابط سالم و مثبت با دیگران خواهند داشت (۳۱).

۷. بهره‌مندی از نعمت‌های خاص الهی و تأثیر آن بر

همبستگی اجتماعی: مفهوم "أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ" به بهره‌مندی مؤمنان از نعمت‌ها و برکات خاص خداوند اشاره دارد این امر نه تنها بر زندگی فردی مؤمنان اثرگذار است، بلکه در سطح اجتماعی نیز بهره‌مندی از این نعمت‌ها، موجب ایجاد خیرخواهی، نوع‌دوستی و بالطبع همبستگی در جامعه می‌شود (۱۱).

جامعه‌ای که اعضای آن در پرتو تلاش خود بهره‌مند از نعمت‌های الهی شده‌اند حس خیرخواهی و نوع‌دوستی در مقام سپاسگزاری تبلور یافته و به‌طور معمول شاهد بالا رفتن سطح همبستگی و همکاری اجتماعی خواهد بود.

۸. آگاهی از عواقب نادرست و تأثیر آن بر روابط اجتماعی:

قسمت دوم آیه "غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ" نشان‌دهنده عواقب نادرست انتخاب مسیرهای نادرست و تبعات آن بر روابط انسانی است. این آیه به ما یادآوری می‌کند که پیروی از افرادی که اعتقادات و رفتارهای آنان مورد رضایت خداوند نیست و دچار افراط یا تفریط شده‌اند، می‌تواند به منحرف شدن از مسیر صحیح و آسیب زدن به فرد و جامعه منجر شود (۲۸؛ ۵۲۴).

آگاهی از این واقعیت، مردم را به تفکر در انتخاب‌های خود وادار می‌کند و موجب ایجاد فضایی سالم و معنادار در جامعه

می‌شود.

۹. محوریت تعاملات انسانی بر مبنای خیرخواهی: ابتدای

این آیه (صراط الذین انعمت علیهم) به‌طور غیرمستقیم به موضوع خیرخواهی، دلسوزی و همکاری اشاره دارد. این بخش از آیه به مؤمنان یادآوری می‌کند که به دنبال راه کسانی باشند که مورد انعام خاص خداوند قرار گرفته‌اند. این افراد بر اساس آیه ۶۹ سوره نسا شامل پیامبران، صدیقین، شهدا و صالحین می‌شوند. با الگوبرداری از این افراد، مؤمنان می‌توانند یاد بگیرند که چگونه با دیگران با مهربانی، عدالت، دلسوزی و خیرخواهی رفتار کنند. الگوبرداری از این افراد به کاهش خشونت و ناهنجاری‌ها در جامعه کمک کند (۱۰؛ ۵۳).

در نتیجه، با ایجاد محیطی مبتنی بر دوستی و حمایت، جامعه‌ای سالم و مقاوم در برابر چالش‌ها ایجاد خواهد شد.

۱۰. تقویت روحیه امید و اعتماد اجتماعی: در این آیه، به

نحوی از مردم خواسته شده است که به دنبال تلاش برای جلب رحمت الهی و بهره‌مندی از نعمت‌های خاص خداوند باشند. هم‌چنین به‌حسب آموزه‌های دیگر قرآنی در صورت انحراف از این مسیر راه بازگشتی به نام توبه و جبران برای خسارت به وجود آمده وجود دارد. این رویکرد به شکل‌گیری جامعه‌ای امید آور و مثبت‌نگر کمک می‌کند (۳۲).

جوامعی که دارای امید و اعتماد به جوانب مثبت زندگی هستند، معمولاً بهتر می‌توانند با چالش‌ها مواجه شوند و در راستای ترقی و پیشرفت گام بردارند.

۱۱. معرفی الگوها و انسجام اجتماعی: ره یافتگان به صراط

مستقیم کسانی هستند که تلاش نمودند و مورد توجه خاص خداوند رحمان قرار گرفتند. معرفی طریق هدایت با معرفی رهروان آن بیانگر تشویق و ترغیب افراد به‌قرار گرفتن در این مسیر و تلاش برای الگوبرداری و رشد و ارتقای سلامت اجتماعی است (۳۳).

بحث

تحقیق قرار گرفته شده است.

توحید و ربوبیت، ستایش و سپاسگزاری، مهرورزی و شفقت، معاد و حسابرسی اعمال، عبودیت و استعانت، هدایت و ضلالت، مفاهیم کلی منبعث از سوره حمد می‌باشند. این مفاهیم در عبارات و ساختار جملاتی که قرار گرفته‌اند دامنه آن گسترش یافته و مفسران و اندیشمندان دینی حقایق را از آن استخراج و استنباط نموده‌اند. از سوی دیگر مفاهیمی همانند همبستگی و انسجام اجتماعی، مسئولیت‌پذیری و تعهد اجتماعی، ایجاد روحیه خیرخواهی و نوع‌دوستی، گسترش و تقویت ارزش‌های انسانی، ایجاد امید و نشاط اجتماعی، کاهش آسیب‌های اجتماعی، تعاون و مشارکت اجتماعی، پرهیز از ایجاد گسست‌های اجتماعی. عدالت اجتماعی و تقویت هویت اجتماعی مفاهیم بنیادین مرتبط با سلامت اجتماعی هستند که به صورت مستقیم و غیرمستقیم در ارتباط با مفاهیم آیات این سوره قرار می‌گیرند. پیوند و ارتباط این مفاهیم با مفاهیم دینی بیانگر اهتمام خاص دین به سلامت اجتماعی است به گونه‌ای که ارتقاء انسان به کمالات و رسیدن به جوار قرب الهی در پرتو توجه خاص به بندگان خداوند و رعایت حقوق آنان از جمله حقوق اجتماعی قرار داده شده است و سوره حمد که خلاصه قرآن کریم و سرآمد سوره‌های قرآن است متضمن این مفاهیم ارزشمند در تأمین سلامت اجتماعی است.

یافته‌ها نشان می‌دهند که توجه به معنویت، همان‌طور که در سوره حمد اشاره شده پیامدهای عمیقی برای سلامت اجتماعی دارد. ادغام اصول معنوی و اخلاقی می‌تواند منجر به جوامع منسجم‌تر و مقاوم‌تر شود. توجه به دیگران و نوع‌دوستی که از مفاهیم ضمنی در سوره حمد است بر اهمیت وحدت و ارزش‌های مشترک در ارتقای سلامت اجتماعی تأکید دارد. این رویکرد جمعی می‌تواند مشارکت و همکاری اجتماعی را افزایش دهد. آموزه‌های اخلاقی موجود در سوره حمد پایه‌ای قوی برای تعاملات اجتماعی مثبت فراهم می‌کند. پایبندی به این

پژوهش حاضر باهدف استخراج مفاهیم مرتبط با سلامت اجتماعی از سوره حمد، به‌عنوان یک رهیافت قرآنی به سلامت اجتماعی، انجام شده است. تاکنون، پژوهش مستقلی با تمرکز بر استخراج مفاهیم مرتبط با سلامت اجتماعی از سوره حمد صورت نگرفته است. بر اساس پژوهشی با موضوع «بررسی آیه‌های قرآن کریم در زمینه سه بعد اصلی سلامتی (جسمی، روانی و اجتماعی)» (۳۴) در ۶۷ سوره قرآن آیات قرآن مشخصاً به یک یا دو و یا هر سه بعد سلامتی اشاره نموده است. عمده آیات قرآن به هر سه بعد سلامتی اشاره عام دارند اما تعداد کل آیات در خصوص سه بعد اصلی سلامتی ۲۶۴ آیه است که سهم سلامت اجتماعی ۱۰۱ آیه، سهم سلامت روانی ۹۴ آیه و سهم سلامتی جسمی ۶۹ آیه است. اگرچه برخی پژوهش‌ها به نقش سوره حمد در ابعاد مختلف زندگی فردی پرداخته‌اند، اما هیچکدام به‌طور خاص به بررسی ارتباط آن با ابعاد سلامت اجتماعی، آن‌گونه که در این پژوهش تعریف شده، نپرداخته‌اند. برای مثال، مقاله‌ای با عنوان «نقش سوره حمد در ایجاد شخصیت سالم» (۳۵) تمرکز خود را بر جنبه‌های روانشناسی شخصیت معطوف کرده و به ابعاد گسترده‌تر سلامت اجتماعی که شامل تعاملات اجتماعی، مشارکت اجتماعی و رفاه اجتماعی نیز می‌شود، توجهی نداشته است.

در خصوص برخی از مباحث و مفاهیم سلامت اجتماعی نیز پژوهش‌هایی از منظر معارف و منابع دین یا خصوص آیات قرآن انجام شده است مانند مقاله «تأثیر دین و آموزه‌های اسلامی در کاهش آسیب‌های اجتماعی» (۳۶) و مقاله «دین‌داری، معنویت و سلامت؛ مکانیسم‌ها و شواهد علمی» (۲۵) و یا مقاله‌ای با عنوان «سلامت اجتماعی در آیین قرآن؛ ارائه یک الگوی جامعه سالم مبتنی بر آیات الهی» (۳۷). پژوهش حاضر متمرکز بر مبحث یا مفهوم خاصی از سلامت اجتماعی نشده است و از سوی دیگر سوره حمد محور برای این

نتیجه‌گیری

تجزیه و تحلیل سوره حمد نشان می‌دهد که این سوره ظرفیت بالایی به‌عنوان منبع الهام برای ارتقاء سلامت اجتماعی دارد. مفاهیم هدایت، وحدت، اخلاق و امید که در این سوره گنجانده شده‌اند، می‌توانند به‌عنوان پایه‌ای برای توسعه راهکارهایی برای افزایش انسجام اجتماعی، رفتار اخلاقی و بهزیستی جمعی عمل کنند. تحقیق شما به درک رویکرد قرآنی به سلامت اجتماعی کمک می‌کند و راه‌هایی را برای اکتشافات بیشتر در این زمینه باز می‌کند.

اصول می‌تواند انحرافات اجتماعی را کاهش داده و جامعه‌ای هماهنگ‌تر را ترویج دهد. تأکید بر امید و اعتقاد به جهان واپسین می‌تواند تأثیر بسزایی در بهزیستی اجتماعی داشته باشد. جوامعی که دارای این ویژگی‌ها هستند، بهتر می‌توانند چالش‌های اجتماعی را پشت سر بگذارند و به پیشرفت جمعی دست یابند. معرفی الگوها در این سوره بر اهمیت نمونه‌های مثبت در تقویت انسجام اجتماعی و رشد جمعی تأکید دارد. الگوبرداری از این الگوها می‌تواند افراد را برای مشارکت مثبت در جامعه تشویق کند.

Reference

1. Nourbala A. [Mental-social health and strategies for its improvement]. *Iran J Psychiatry Clin Psychol.* 2011;17(2):151-156. (Persian)
2. Agah J, Mahdavi Nasab J. [The role of Surah Hamd in creating a healthy personality]. *J Med Ethics Hist Med.* 2015;24(1):69-80. (Persian)
3. Jafari S, Nemati M, Andisheh A. [The Role of Religious and Modern Spirituality in Giving Meaning to Human Life]. *New Thoughts on Religion.* 2024;20(76):121-140. (Persian)
4. Cheraghi Kutiani I, Biari AA. [The mechanism of the effect of religious beliefs in reducing social harms]. *J Islamic Social Studies.* 2019;1(2):241-262. (Persian)
5. Yahyaei Shirabad SS. [Ethical components of positive thinking in improving social life with emphasis on positive psychology]. *J Res Behav Sci.* 2024;19:55-68. (Persian)
6. Sinaei SA, Shafiei M. [The correlation of social capital, institutional efficiency and national development]. *Innov Value Creation.* 2018;14(7):93-110. (Persian)
7. Alipour P, Zahedi MJ, Shiani M. [Trust and participation (investigating the relationship between trust and social participation in Tehran)]. *Iran J Sociol.* 2010;10(2):109-135. (Persian)
8. Tabatabaei MH. *Al-Mizan Fi Tafsir Al-Quran.* Vol. 1. Beirut: Moasseseh al-Aalami Lil Matboo'at; [date unknown]. p. 18. (Persian)
9. Yaghoubi S, Akrami N. [The role of compassion in predicting forgiveness and empathy in youth]. *J Positive Psychol.* 2016;2(3):35-48. (Persian)
10. Makarem Shirazi N, et al. *Tafsir Nemooneh.* Vol. 1. Tehran: Dar Al-Kotob Al-Elmiyah; 1992. p. 29. (Persian)
11. Pasandideh A, Hassanzadeh Tavakoli MR, Kazazi NS. [The Mediating Role of Gratitude in the Relationship between Hopefulness and Satisfaction and Its Islamic-Psychological Explanation]. *J Res Relig Health.* 2024;36:107-118. (Persian)
12. Nabiollahi A, Yazdi MJ. [The Role and Position of Educational Teachings in the First Two Verses of Surah Hamd in Bringing Man to Perfection]. *J Res Issues Islamic Educ.* 2024;62:197-220. (Persian)
13. Dadashi Kalaei F, Saffar Heidari H, Sharifzadeh HS. [Principles and methods of responsible education in Islamic teachings]. *J Res Issues Islamic Educ.* 2019;41:153-177. (Persian)
14. Esmaeili SM, Rouhi R. [The effects of believing in God's ownership on human life from the perspective of the Holy Quran]. *Quran Soc Sci.* 2023;3(4),12:8-23. (Persian)
15. Haji Babaei HR, Rezazadeh Askari Z, Salimi S. [The effect of divine mercy on reducing psychological pressures raised by Ellis]. *Nasim Kherad.* 2018;6(1):115-130. (Persian)
16. Salimi S, Haji Babaei HR, Rezazadeh Askari Z. [The effect of faith in divine mercy from the perspective of the Quran on reducing cognitive aspects of psychological pressures]. *J Res Relig Health.* 2020;6(3):157-196. (Persian)
17. Khojasteh Kashani A, Bakhshi Mohebbi M. [The Place of Forgiveness in Religion and Its Relationship with Mental Health]. *Rooyesh-e Ravanshenasi J.* 2018;9(30):213-228. (Persian)
18. Malek Afzali H, Malek Afzali B. [Health Equity Indicators and Its Social Determinants]. *J Health Culture.* 2020;2(4):141-154. (Persian)
19. Ghonimati H, Mansouri F, Dadandish P. [Social Cohesion and Its Relationship with Normative Dispersion]. *Iranian Journal of Social Issues.* 2020;11(2):237-265. (Persian)
20. Khakpour H, et al. [Educational functions of hope and its role in mental health from the perspective of the Quran]. *J Bioethics.* 2013;10:59-92. (Persian)
21. Rezaei Esfahani MA. [Educational Interpretation of Surah Hamd]. *Quran and Science.* 2008;3:77-102. (Persian)
22. Taleghani SM. *A Glow of the Quran.* Tehran: Sherkate Sahami Enteshar; 1983. p. 31. (Persian)
23. Gharati M. *Tafsir Noor.* Tehran: Markaz-e Farhangi-e Dars هابیی Az Quran; 2009. p. 31.

Quranic Approach to Social Health Based on Surah Al-Fatiha

3

Mahmood Ayoobi¹

Abstract

Purpose: In the face of increasing challenges to social health in contemporary societies, religious teachings, especially the verses of the Holy Quran, can be instrumental in enhancing the level of social health. The aim of this research is to examine the Quranic approach to social health, focusing on the fundamental concepts of Surah Al-Fatiha.

Method: This study employs a qualitative approach with an analytical-descriptive nature, utilizing content analysis, conceptual analysis, and logical inference methods to explore this topic. Data were collected through library studies and examination of credible Quranic, narrative, interpretative, and scientific sources.

Results: The key concepts of Surah Al-Fatiha, including monotheism, lordship, mercy, servitude, seeking help, and guidance, are significantly related to various dimensions of social health. These concepts influence social cohesion, accountability, compassion and kindness, social justice, cooperation, and collaboration, and can be utilized to strengthen social unity, ethical behaviors, and collective well-being.

Conclusion: Surah Al-Fatiha serves as a rich source of inspiration for enhancing social health, and its teachings can provide a foundation for developing practical solutions in this area.

Keywords: Quranic approach, social health, Surah Al-Fatiha